

ברכת אירוסין

מו"ר הרב משה אליעזר הלוי רבינוביץ שליט"א

כותב הרמב"ם בספר המצות (מ"ע ר"ג):

"היא שצונו לבעול בקידושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בביאה וזו היא מצות קידושין והרמז עליו אמרו (דברים כ"ד, א') כי יקח איש אשה ובעלה וגו' הורה שהוא יקנה בבעילה ואמרו ויצאה והיתה כי כמו שהיציאה בשטר כן ההויה בשטר וכמו כן למדנו שהיא נקנית בכסף..."¹

ובהלכות אישות (א', א'-ב') כתב:

"קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובעלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה, כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר (דברים כ"ב, י"ג) כי יקח איש אשה ובא אליה.² וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם ובאחד משלשה דברים האשה נקנית בכסף או בשטר או בביאה, ושלשתן דין תורה. ולקוחין אלו הן הנקראים קידושין או אירוסין בכל מקום...".

כיון שכך:

"כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח צריך לברך קודם הקידושין הוא או שלוחו ואחר כך מקדש כדרך שמברכין קודם כל המצות,³ ואם קידש ולא בירך לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה מה שנעשה כבר נעשה"⁴ (רמב"ם שם ג', כ"ג).

1. עיין ספר החינוך (מצוה תקנ"ב).

2. כאן הביא הרמב"ם את הפסוק בדברים כ"ב, י"ג, ובספר המצות את הפסוק בדברים כ"ד, א'. עיין ביאור 'ד פשוטה' על הרמב"ם, בפתחה להלכות אישות. ועיין העמק דבר דברים כ"ד, א'.

3. דעת הראב"ד בהשגותיו שם, שיש לברך אחרי מעשה הקידושין. ולמרות שבדרך כלל קי"ל שהברכה צריך שתהיה עובר לעשייתן (פסחים ז'), במקרה זה תלוי מעשה הקידושין בדעת אחרים – האשה, ויש לחוש שמא תתחרט ולא תתרצה להתקדש לו ונמצא שבירך ברכה לבטלה, לכן אומר הראב"ד שיברך רק אחרי מעשה הקידושין. בפשטות הראב"ד מסכים לדעת הרמב"ם ש'ברכת הקידושין' היא ברכת המצוה, אלא שמטעם צדדי מוכרח שבמקרה זה יברכו את הברכה רק אחרי קיום המצוה. ועיין בהמשך מאמרנו במה שכתבנו בדעת השאלות.

4. עיין רמב"ם הל' ברכות י"א, ה'ז'.

מוכח מדברי הרמב"ם שכאשר אדם מקדש אשה הוא מקיים בזה מצות עשה מן התורה, והברכה על קיום מצוה זו היא ברכת המצות. לאור זה היה ראוי שנוסח הברכה על מעשה הקידושין יהיה דומה לנוסח הרגיל בברכות המצוה. היינו, 'ברוך אתה ה'... אשר קדשנו במצוותיו וציונו לקדש אשה' או 'על הקידושין', פתיחה בברוך והתמקדות במצוה.

אולם הנוסח שמביא הרמב"ם שונה בתכלית, שכתב (שם ג', כ"ד):

"כיצד מברך בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו והבדילנו מן העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקידושין בא"י מקדש ישראל. זו היא ברכת אירוסין ונהגו העם להסדיר ברכה זו על כוס של יין או של שכר...".

המקור לדברי הרמב"ם הוא בגמרא בכתובות (ז'), אלא שגרסתו בגמרא הייתה שונה במקצת מזו המופיעה לפנינו. וכך נאמר שם בגמרא:

"...ברכת האירוסין מאי מברך רבין בר רב אדא ורבה בר רב אדא תרוייהו משמיה דרב יהודה אמרי בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו על העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקדושין רב אחא בריה דרבא מסיים בה משמיה דרב יהודה בא"י מקדש ישראל על ידי חופה וקדושין⁵ מאן דלא חתים מידי דהוה אברכת פירות ואברכת מצות ומאן דחתים מידי דהוה אקידושא".

והדבר זוקק תלמוד, מדוע תוקנה ברכת אירוסין בנוסח זה?

שיטת הירושלמי – המקדש אשה מברך ברכת המצוות

בירושלמי (ברכות פ"ט, ה"ג) נאמר:

"...מצות אימת מברך עליהן רבי יוחנן אומר עובר לעשייתן. רב הונא אומר בשעת עשייתן. אתיה דרב הונא כשמואל, דאמר רבי יוסי בי ר' בון בשם שמואל כל המצות טעונות ברכה בשעת עשייתן חוץ מתקיעה וטבילה ויש אומרים קדושין בבעילה⁶...".

והנה כותב הריטב"א (כתובות ז': ד"ה "ומאן דחתים"), שמהירושלמי הזה משמע, שכשמקדש בכסף או בשטר, צריך לברך על הקידושין את ברכת המצות קודם הקידושין (או בזמן הקידושין). ורק כשמקדש בביאה אין יכול לברך בזמן המעשה

5. הגרסא בר"ף (ב' בדפי הר"ף), שחותם – 'ברוך אתה ה' מקדש ישראל'. וזה כדעת הרמב"ם. 6. בשלוש המצות הללו לא יכול לברך בשעת עשייתן. שופר, אין אפשרות לתקוע ולברך באותו זמן. טבילה, אין יכול לברך כשטובל. קידושין בבעילה, אינו יכול לברך בזמן בעילה – פני משה, שם.

עצמו. אך הוסיף וכתב שאין זו שיטת התלמוד הבבלי, ולא הזכיר שום גאון ברכה זו בשום מקום ומנהגם של ישראל תורה. ברור שהריטב"א מבין שלפי הירושלמי יש לברך קודם הקידושין ברכת המצות בנוסח הרגיל של ברכות המצוה, היינו – 'ברוך אתה... אשר קדשנו במצוותיו וציונו לקדש אשה', או 'על הקידושין'. ולא נהגו כן כיוון שהבבלי חולק. בהמשך דבריו מביא הריטב"א, שרבינו יחיאל מפאר"ש הנהיג לברך קודם הקידושין ברכת המצות כשיטת הירושלמי. מנהגו של רבנו יחיאל הובא גם בסמ"ק (סי' קפ"ג), ונראה מדבריו שרבינו יחיאל הנהיג שיש לברך רק את ברכת המצוה של קידושין.

ובהגהות אשר"י על הרא"ש (ברכות א', י"ג) כתב:

"...ואנן נהגינן לקדש את האשה ולברך אחר כך ברכת אירוסין, דאין זו ברכת הקידושין. אלא משום ברכות דקידושין תקנוה. והיכא דמקדש האשה בכסף או בשטר צריך לברך על קידושי אשה, ולא אם קידש בביאה".

וכן באור זרוע (הלכות ק"ש ס"ס כ"ה).

מבואר מדבריהם, שברכת האירוסין המוזכרת בבבלי, איננה כלל ברכת הקידושין. ונתקנה משום ברכת הקידושין. פירוש, כיון שכאשר מקדש בביאה אין יכול לברך את ברכת הקידושין, תיקנו ברכה אחרת שאותה יש לומר אחרי הקידושין. ויש לעיין האם לדעתם נאמרת ברכה זו, דווקא במקרה שמקדש בביאה. או כיוון שתוקנה, יש לאומרה גם כשמקדש בכסף או בשטר. למרות שבמקרים אלו בירך קודם הקידושין את ברכת הקידושין.⁷

בכל אופן להבנה זו פשוט מדוע תוקנה ברכת האירוסין בנוסח זה, וזאת משום שבאמת ברכה זו היא איננה ברכת המצוה של קידושין, אלא בעיקרה מבטאת הברכה את המצב ההלכתי העכשווי של הזוג לאחר הקידושין וקודם הנישואין. אולם כבר כתב הריטב"א שלא הזכיר שום גאון ברכה זו (לקדש אשה) בשום מקום ומנהגם של ישראל תורה. ופשוט שהראשונים והגאונים תפסו שהבבלי חולק על הירושלמי ולהלכה נקטינן כבבלי. לכן מברכים רק את ברכת האירוסין כפי שמופיעה בבבלי כתובות, רק נחלקו אם יש לברך ברכה זו קודם מעשה הקידושין או לאחריו, ומה הנוסח המדויק של הברכה.

מעשה שבנו לשאלתנו המקורית, מדוע תוקנה הברכה באופן זה?

7. עיין עלי תמר לסבי מו"ר הרב ישכר תמר זצ"ל, על הירושלמי ברכות פ"ט, ה"ג, ד"ה "וי"א אף קידושין בבעילה" עמ' שי"ט.

שיטת הרא"ש – ברכת אירוסין ברכת שבח

הרא"ש (כתובות א', י"ב), מביא שאכן יש שהקשו על נוסח הברכה, למה אין מברכים אשר קדשנו במצוותיו לקדש את האשה. ועוד הוסיפו להקשות, היכן מצינו ברכה מעין זו שמברכים על מה שהקב"ה אסר לנו. ומה עניין חופה לברכה שעניינה ארוסין?

מתרץ הרא"ש שברכת האירוסין איננה ברכת המצוה. משום שאין האדם מצווה לקדש אשה, וגם משמעות לשון התורה – 'כי יקח איש אשה וגו'', היא שאין זה חובה. האדם מצווה בפריה ורבייה, וזאת הוא יכול לקיים לדעת הרא"ש גם בלי קידושין⁸. ממילא אומר הרא"ש, הברכה אותה אנו מברכים קודם הקידושין, היא ברכת השבח:

"ונתקנה לתת שבח להקב"ה אשר קדשנו במצותיו והבדילנו מן העמים וצונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות. והזכירו בו איסור ארוסות והיתר נשואות בחופה וקידושין שלא יטעה אדם לומר שהברכה של קידושין נתקנה להתירה לו לכך הזכירו חופה לומר דדוקא ברכת חופה היא המתרת הכלה. ולהכי נמי הקדימו חופה לקידושין לומר והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה שאחר ברכת הקידושין".

הרמב"ם ודאי אינו יכול לסבור כדעת הרא"ש, שברכת הקידושין היא ברכת השבח. שהרי כפי שהבאנו לעיל כתב הרמב"ם במפורש שזו ברכת המצוה בהתאם לשיטתו שקידושין הוי מצות עשה.

8. דעת הרא"ש היא, שמותר לאדם לקחת פילגש, ממילא יכול לקיים מצות פריה ורבייה באופן זה. אלא שאם רוצה לקדש אשה, אמרה תורה שיש לעשות זאת בדרך מסוימת. הרמב"ם חולק, וכתב (ספר המצות ל"ת שנ"ה) – "הזהיר שלא לבא על אשה בלא כתובה וקידושין. והוא אמרו (דברים כ"ג, י"ח), לא תהיה קדשה מבנות ישראל...". וכן כתב בהל' אישות (א', ד'), שהבועל אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה מן התורה מפני שבעל קדשה. ועיין רמב"ם הל' מלכים ד', ד'. והבינו המפרשים השונים בדעת הרמב"ם שבדרך זנות יש חיוב מלקות וכשמיחדת לו בלא כתובה וקידושין, הוי איסור עשה אך אין חיוב מלקות. ראה מפרשי הרמב"ם ובשו"ע אה"ע כ"ו, א', ב"ש, ח"מ וביאור הגר"א שם. והרמב"ן השיג על הרמב"ם בספר המצות שם, ודעתו שלא תהיה קדשה נאמר דדוקא כשבועל אשה האסורה עליו שאין לו עליה קידושין. אך אשה שמותרת לו מן הדין, אין איסור לבוא עליה ופילגש מותרת אף להדיוט. וכן כתב הרמב"ן בתשובה, הובאו דבריו בכס"מ בהל' אישות שם. ודעת הראב"ד שקדשה היא זאת שמפקרת עצמה לכל אחד, אבל המייחדת עצמה לאיש מסוים אין בה לא מלקות ולא שום איסור.

שיטת הר"ן – אין לברך על הקידושין משום שלא היו גמר מצוה

הר"ן בכתובות (ב'. בדפי הר"ף), נתקשה גם הוא במה שהקשנו לעיל והסביר את נוסח הברכה באופן הבא:

"...יש לומר דודאי אין זו ברכת המצוה ממש, שאי אפשר לברך כפי מה שראוי בברכת המצות. שאין לברך בשעת קידושין אשר קידשנו וציונו על הקידושין, משום שאין מברכים על מצוה שאין עשייתה גמר מלאכתה. כי הא דאכתי מחסרה מסירה לחופה. ובשעת כניסה לחופה נמי אי אפשר לו לברך על קידושין וחופה, כיוון שכבר קידש מזמן מרובה. וכשבא לקדש ולכנוס כאחת⁹, גם כן לא ראו לתקן לו ברכה בפני עצמה כדי שיהיה טופס ברכה שווה לכל... ותיקנו לברך בה על קדושתם של ישראל והיינו שהקב"ה בחר בהם וקידשם בעניין הזיווג באסור להם ובמותר להם, והיינו שציונו על העריות...".

נראה שהר"ן סובר שאכן לקדש אשה זו מצוה. אך כיוון שאין הקידושין מהווים את גמר המצוה, שעדיין צריכה מסירה לחופה, אי אפשר לברך ברכת מצוה רגילה. ושלא לברך כלל לא רצו חכמים. לכן תיקנו ברכה שעניינה קדושתם של ישראל שבאה בין השאר לידי ביטוי במה שנאסר להם ובמה שהותר להם בעניין הזיווג, הן מן התורה הן מדברי חכמים. וזה הפירוש של 'ואסר לנו את הארוסות' – מדרבנן, שגזרו על ייחוד פנויה ואף ארוסה לא התירו. וכפי שפירש רש"י בגמרא בכתובות (ז'): "ואנו מצווים לא לעבור על דבריהם מלאו דלא תסור."

הנצי"ב, בביאורו העמק שאלה לשאלות דרב אחאי גאון (שאלתא קס"ה, אות א'), מעלה אפשרות שדעת הרמב"ם היא כפי שכתב הר"ן. ולמרות שמעשה הקידושין זה מצות עשה, כיוון שהמצוה אינה נגמרת בזה לכן אין מברכים אקב"ו לקדש אשה או על הקידושין. ועל דרך זו מבאר רבינו אברהם בן הרמב"ם (ברכת אברהם סי' מ"ד) את דברי הגמרא במועד קטן (י"ח:), האומרת שפשוט שאין

9. אגב אורחא למדנו מדבריו שבזמנו היו שנהגו לקדש אשה ורק מאוחר יותר לשאתה, כדן המשנה בכתובות (נ"ז). – "נותנין לבתולה שנים עשר חודש משתבעה הבעל (לאחר שקידשה – רש"י שם)...ולאלמנה שלשים יום...". ויש שנהגו לקדש ולכנוס כאחת. לא זו בלבד אלא נראה מדבריו שאף בזמן שתיקנו חז"ל את הברכה, היו מקרים שכאלו גם אם לא כך היה המנהג הנפוץ. וכיוון שלא רצו לחלק בתקנת הברכה תיקנו לכולם את אותה הברכה. ועיין תוספות פסחים ק"ב: ד"ה "שאיין", מאירי כתובות ז': ד"ה "ובית חתנים", ספר מגן אבות למאירי העניין החמישי, ובספר סדר קידושין ונישואין לרב אברהם חיים פריימן.

לארס אשה במועד כיוון דלא קעביד מצוה¹⁰. ולכאורה קשה על שיטת הרמב"ם. ותירץ, שכיוון שאין הקידושין מהווים את גמר המצוה עד שיבעול, לכן אומרת הגמרא שחשיב שלא קעביד מצוה. אך באמת עצם הקידושין הם מצוה כפי שסובר הרמב"ם¹¹.

מקור דבריו של הר"ן שאין לברך ברכת המצוה במקום שאין עשייתה גמר מלאכתה, הוא בגמרא במנחות (מ"ב:). הגמרא שם אומרת, שעל הנחת תפילין של יד מברך להניח תפילין, ועל הנחת תפילין של ראש מברך על מצות תפילין, ואילו על עשיית התפילין לא מברך. ומסבירה הגמרא שטעם הדבר הוא, שכל מצוה שעשייתה גמר מצוה, מברך עליה. וכל מצוה שעשייתה לאו גמר מצוה, אין מברך עליה. וכן לגבי טלית למאן דאמר שטלית חובת גברא, לא מברך על עשיית הטלית כיוון שאין עשייתה גמר מצוה¹².

אולם, ההשוואה שעושה הר"ן בין דברי הגמרא במנחות למקדש אשה, קשה. שהרי מעשה הקידושין כשלעצמו הוא מצוה, ומדין תורה הוא מעשה גמור¹³, רק שחכמים הצריכו גם כניסה לחופה. ואינו דומה לעושה סוכה או תפילין שהמעשה כשלעצמו אין בו שום מצוה והוא רק הכשר לקיום מצוה. וחילוק זה מפורש בדברי הריטב"א בכתובות (ז' ד"ה "ומאן דחתיים"), עיי"ש.

והנה למרות שהרמב"ם פסק להלכה את דברי הגמרא במנחות, נראה פשוט שלא ניתן לומר את הסברו של הר"ן בדעתו, ונבאר דברנו. כתב הרמב"ם בהל' ברכות ("א, ח"):

"כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה מברך בשעת עשייה וכל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הציווי האחרון. כיצד העושה סוכה או לולב או שופר או ציצית או תפילין או מזוזה אינו מברך

10. הרמב"ם עצמו פסק בהל' יו"ט (ז', ט"ז) שמארסין נשים במועד, אך יתכן שפסק כן משום שחיישין שמא יקדמנו אחר, ובלא קשר לשאלה אם קידושין הוי מצוה או לאו. ועיין בהערה הסמוכה.

11. יש להביא ראיה פשוטה לשיטת הרמב"ם מהגמרא בקידושין ריש פ"ב (מ"א). האומרת, שהאיש מקדש בו ובשלוחו ומצוה בו יותר מבשלוחו. משמע שהוי מצוה. ועיין בהעמק שאלה (שאלתא קס"ה, אות א'), שהביא ראיה זו ודן בשאלה כיצד יסביר הרא"ש את הגמרא הנ"ל.

12. כל זה לא כירושלמי בברכות (פ"ט, ה"ג), הסובר שיש לברך על עשיית ציצית, עשיית תפילין, עשיית סוכה וכו'. עיין גם תוספות במנחות מ"ב: ד"ה "ואילו". ועיקר טעמו של הירושלמי אינו משום שסובר שגם בעשיית התפילין והסוכה יש מצוה בפני עצמה, אלא משום שלדעתו יש חובה לברך גם על הכשר והכנה של מצוה. ראה ר' ירוחם פערלא זצ"ל, בביאורו לספר המצות של רס"ג, עשה ז' עמ' צ'. ועיין דברנו לקמן בגוף המאמר.

13. ודאי לדעת הרמב"ם שמנה שתי מצות נפרדות: (1) לקדש אשה, עשה ר"ג. (2) לפרות ולרבות, עשה ר"ב. עיין גם בכתרת הרמב"ם להלכות אישות.

בשעת עשייה אשר קדשנו במצותיו וציונו לעשות סוכה או לולב או לכתוב תפילין מפני שיש אחר עשייתו צווי אחר. ואימתי מברך בשעה שישב בסוכה או כשינענע הלולב או כשישמע קול השופר או כשיתעטף בציצית ובשעת לבישת תפילין ובשעת קביעת מזוזה...".

מלשוננו של הרמב"ם - 'כל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר', ניתן לכאורה להבין שסובר שגם עשיית סוכה ולולב חשיב מצוה, רק שאין מברכים על זה כיוון שיש אחר עשייתם צווי אחר. באמת כך הבין רבינו מנוח בפירושו על הרמב"ם שם, שכתב:

"אף על גב שהעשייה מצוה דכתיב, 'חג הסוכות תעשה לך', כיוון שיש אחר העשייה צווי אחר דהיינו ישיבה, אכילה ושינה, אותו הציווי האחרון עיקר המצוה. והכי נמי בציצית ותפילין ומזוזה, שצריך לעשות הציצית תחילה וכן לכתוב המזוזה או התפילין. אבל אלו הם תחילת המצוה לא עיקרה, שעיקר הציצית ללבשו וכן עיקר המזוזה לקבעה במזוזת הפתח והתפילין להניחם בראש ובזרוע. ומשום הכי אינו מברך אלא בציווי האחרון שהוא עיקר המצוה...".

אם נבין כדברי רבינו מנוח יש באמת מקום להשוות זאת לקידושין וכפי שכתב הר"ן. אולם זה לא יתכן, שהרי מהרמב"ם עצמו במקומות אחרים מוכח שסובר שעשיית סוכה זה רק הכשר מצוה ואין בעשייתה מצוה (תשובות הרמב"ם סי' נ"ט, מהדורת לפס"א). וכן בלולב, הנטילה היא המצוה ולא אגודן של ארבעת המינים (שם). ובמזוזה כתב בפירוש שאינו מברך בזמן כתיבתה כיוון שקביעתה היא המצוה (הל' תפילין ומזוזה ה', ז). ופשוט שבתפילין שלא כתוב בהם שום עשייה אחרת מלבד הקשירה על היד והראש, שעצם הקשירה היא התחלת המצוה וגמר המצוה.

וכן מוכח מדברי הירושלמי (ברכות פ"ט, ה"ג) שסובר, שיש לברך ברכה נפרדת על עשיית סוכה ועל עשיית לולב ועל עשיית מזוזה או תפילין. ונוסח הברכה הוא על העשייה, ואחר כך ישנה ברכה אחרת על עצם קיום המצוה. וזאת בהתאם לשיטתו שגם על הכשר מצוה יש לברך (עיין לעיל הערה 12). בכל מקרה נמצאנו למדים שהמצוה בסוכה היא הישיבה בסוכה, ובלולב נטילת הלולב, ובמזוזה קביעתה במזוזת הבית ובתפילין הנחתן וקשירתן.

על כורחנו צריכים אנו לומר שמה שכתב הרמב"ם, שאינו מברך בסוכה, תפילין וכו', אלא בשעה שעושה הציווי האחרון. כוונתו לומר שהציווי האחרון הוא עיקר הציווי ואין עוד ציווי לאחריו. אבל אין כוונתו שבמעשה הראשון של

עשיית הסוכה והתפילין וכדו', יש משום מצוה¹⁴. וכך מבאר את דברי הרמב"ם ר' ירוחם פערלא זצ"ל (בביאורו לספר המצות של רס"ג ח"ג, מילואים סי' ד')¹⁵.

והוסיף עוד, שהסבר זה מוכח בדעת הרמב"ם. שהרי שנינו בגמרא במנחות (מ"ב), שמשם יסוד דינו של הרמב"ם, שכל מצוה שעשייתה היא גמר מצוה כגון מצות מילה, צריך לברך לפנייה. ולכאורה קשה הרי אחרי המילה ישנה מצות פריעה, וכל שמל ולא פרע כאילו לא מל. ואם כן כיצד אומרת הגמרא שמברך על המילה? הרי לפי פשטות דברי הרמב"ם, כל מצוה שיש אחריה ציווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הציווי האחרון. אם כן היה צריך לברך לפני הפריעה כי המילה אינה גמר המצוה. ומהגמרא מוכח שמברך לפני המילה, וגם הרמב"ם עצמו פסק כן בהל' מילה (ג', א').

ומוכרחים לומר כמו שביארנו, שכוונת הגמרא במנחות וכן דעת הרמב"ם, שהקובע לעניין ברכה זה שהעשייה יש בה מצוה. מה שאין כן עשייה שאיננה מהווה מצוה בפני עצמה אלא רק הכנה למצוה. וכן מוכח גם מדברי הרמב"ם בנוגע להנחת תפילין. שם פסק (הל' תפילין ד', ה'), שכאשר מניח גם תפילין של יד וגם תפילין של ראש מברך רק ברכה אחת – להניח תפילין. ומברך את הברכה לפני שמתחיל להניח את התפילין של יד, ואיננו ממתין לברך רק בגמר המצוה כשמניח את התפילין של ראש.

ברור אם כן שאין ללמוד מדין הגמרא במנחות ופסק הרמב"ם בנידון, לעניין קידושין. כיוון שמעשה הקידושין בפני עצמו הוא מעשה של מצוה. ולא לחינם הרמב"ם אינו מונה בין הדוגמאות שמביא בהלכות ברכות, את הקידושין. והעיקר, שהרמב"ם עצמו כתב במפורש (הל' אישות א', א-ב), שלקדש אשה זו מצות עשה וכיוון שכך צריך לברך על מעשה זה כדין כל מצוה אחרת שמברך עליה קודם עשייתה (שם, כ"ג).

אם כן, עצם זה שצריך לברך על הקידושין לפי הרמב"ם זה פשוט, ואין דין זה שייך כלל לנאמר בגמרא במנחות ולא כפי שרוצה לומר הר"ן. אלא שחוזרת השאלה שהקדמנו למקומה, מדוע קבעו חז"ל את נוסח הברכה באופן זה, בשונה משאר ברכות המצוה?

14. בנוגע לציצית כתב הרמב"ם (הל' ציצית ג', ח'), "...ואינו מברך על הציצית בשעת עשייתה מפני שסוף המצוה הוא שיתעטף בה". ויש שרצה ללמוד מכאן, שלדעת הרמב"ם עשיית הציצית היא חלק ממעשה המצוה. שהרי כתב, שסוף המצוה זה בעיטוף, משמע שגם קודם היה עסוק במצוה (נתיבות חיים ח"א, נ"ג). אך נראה שיש לפרש את דבריו על פי דרכנו, וכוונת דבריו, שקיום מצות ציצית זה דווקא בסוף, כשמתעטף בה.

15. עיי' שם שהאריך לבאר באופן נפלא שלמרות שבמזוזה נאמר בתורה (דברים ו', ט') 'וכתבתם על מזוזת ביתך', מעשה הכתיבה כשלעצמו אין בו שום מצוה. והמצוה היא דווקא בקביעת המזוזה בפתח הבית. וכן דעת רוב מניין ובנין של הגאונים והראשונים וכן דעת הרמב"ם למסקנה. ולא כפי שמשמע מדברי הטור (יר"ד סי' רפ"ה), ונמשך אחר לשונו גם בשו"ע שם.

שיטת בעל השאלות – ברכת אירוסין ברכה קדומה

מזמן האבות

בשאלות דרב אחאי גאון (שאלתא ט"ז פרשת חיי שרה) כותב:

"מאן דבעי למינסב איתתא, מיתבעי ליה לקדושי ברישא וברוכי ברכת אירוסין בעשרה וברכת חתנים בעשרה וממסר לה כתובתה... ברכת אירוסין מאי היא... בא"י אמ"ה אשר קידשנו במצוותיו וציונו על העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות על ידי קידושין וחופה¹⁶... בא"י מקדש ישראל על ידי קידושין וחופה...".

למדנו מדבריו שתחילה מקדש ורק אחר כך, מברך את ברכת האירוסין. הנצי"ב בהעמק שאלה (שם, אות א'), מעיר לנכון שבלשון דומה מופיעים הדברים בדברי בעל הלכות גדולות (ריש הל' כתובות). וביתר הרחבה בדברי האור זרוע (ח"א, הל' קריאת שמע סי' כ"ה בשם הבה"ג), וזה לשונו:

"...מאן דבעי למינסב איתתא מבעי ליה לקדושי ברישא ולברוכי ברכת אירוסין. ולא נברך ברישא טעמא מאי, מכדי אכתי לא קניא ליה והיכי מברכין ואסר לנו את הארוסות..."¹⁷.

הטעם שאין מברך תחילה הוא משום שאינו יכול עדיין לומר 'ואסר לנו את הארוסות'. בדומה לטבילת גר שמברך על טבילתו רק לאחר שטבל משום שקודם לכן הוי גברא דלא חזי ברכה.

לפי זה נראה שבאמת ברכת אירוסין לדעת השאלות והבה"ג, היא בעיקרה ברכת המצוה, אלא שאי אפשר לברך אותה קודם מעשה הקידושין לכן מברך אחר כך¹⁸.

אולם הנצי"ב בהעמק שאלה שם, לאחר שדן בהבנה הנ"ל, דוחה אותה ונוטה לומר שברכת האירוסין לדעת השאלות איננה כלל ברכת המצוה. יסודה של

16. גירסת בעל השאלות גם כאן וגם בחתימה של הברכה היא – 'ע"י קידושין וחופה'. לפי זה הדברים פשוטים שהרי הקידושין קודמים לחופה. אך לפי הגירסא המופיעה בגמרא – 'ע"י חופה וקידושין', וכן נקטו רבים מהראשונים וכך נקטינו להלכה, טרחו הראשונים לתרץ את סדר הדברים וחלק מההסברים השונים נמצאים בציטטות שהבאנו מדבריהם בגוף המאמר. כמו כן נחלקו האם חותם את הברכה רק ב-'מקדש ישראל', או שמוסיף את עניין החופה והקידושין גם בחתימה.

17. עיין גם בביאורים והערות לרב מירסקי על שאלתא זו.

18. הראב"ד שהבאנו לעיל בהערה 3 תלה את אי היכולת לברך קודם הקידושין, בכך שקיום המצוה תלוי גם בדעת האשה ואולי תחזור בה, ונמצא מברך ברכה לבטלה. ובעל השאלות סובר שאינו יכול לברך קודם הקידושין כיוון שהאיש אינו ראוי לברך ברכה זו קודם שקידש.

הברכה לדעתו הוא קדום מזמן האבות, והיא הברכה אשר ברכו לבן ואמו את רבקה אחותם. ונהוג היה לברך ברכה זו בין האירוסין לנישואין בפני עשרה ולכן כתב בעל השאלות שיש לברך ברכת אירוסין בעשרה. וכך שנינו במסכת כלה (א', א'):

"כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה... ומנין לברכת חתנים מן התורה שנאמר (בראשית כ"ד, ס'), 'ויברכו את רבקה...'. ומנין שאפילו אלמנה אסורה (בלא ברכה) שנאמר (רות ד', ב'), 'ויקח בעז עשרה אנשים מזקני העיר... ויאמרו כל העם אשר בשער והזקנים עדים, יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל וגו'" (שם, י"א).

מוכח מדברי המסכת כלה, שמה שנאמר אצל רבקה ומה שנאמר אצל בעז, הכל אותו עניין. אלא שמרבקה אנו למדים לבתולה ומבעז לאלמנה. ומסביר הנצ"ב שברכה זו הייתה נאמרת לדעת בעל השאלות בין הקידושין לנישואין ובעשרה¹⁹. וכיוון שנהוגה הייתה ברכה זו בישראל מזמן האבות, לא ראו אנשי כנסת הגדולה לנכון לתקן ברכה מיוחדת למצות הקידושין, והשאירו ברכה זו על כנה²⁰. נמצא שמה שאומר בעל השאלות שיש לברך ברכה זו אחרי הקידושין, זה משום שלא מדובר פה כלל בברכת המצוה. אלא בברכת שבח קדומה, שנהגו לברכה אחרי הקידושין גם משום שאז שייך יותר לומר, שאסר לנו את הארוסות. אך בעיקר בגלל שאחרי הקידושין מצוי שיהיו שם עשרה. וכאמור ברכה זו נאמרת בעשרה כי עניינה שבח לקב"ה. זאת ועוד, הנצ"ב סבור שאם נזדמנו לו עשרה אנשים, יכול הוא לדעת השאלות והבה"ג, לברך את ברכת האירוסין גם קודם הקידושין, שהעיקר שתאמר ברכה זו בעשרה.

אולם התוספות בכתובות (ז': ד"ה "שנאמר"), סוברים שמה שנאמר 'ויברכו את רבקה', הכוונה לברכת אירוסין. וממה שנאמר אצל בועז אנו למדים לברכת חתנים (נישואין) כפי שאומרת הגמרא (בכתובות ז':). לדעת התוספות, זו גם כוונת המסכת כלה, והלימוד מרבקה הוא אסמכתא בעלמא שפשטות הכתוב אינו מדבר בברכת אירוסין²¹.

19. הערת העורך: החזקוני (בראשית כ"ד, י') על הפסוק "ויקח העבד עשרה גמלים..." ביאר שאליעזר לקח עשרה גמלים "להרכיב עליהם עשרה אנשים לברך ברכת אירוסין ונישואין". אם כן גם הוא למד בפסוקים שהיו עשרה אנשים בברכה זו, אולם הוא נוקט בגישתו של התוס' המובא לקמן, שהברכות שם הן ברכות האירוסין והנישואין.

20. הנצ"ב מביא שם דוגמאות נוספות לכך שבמקום שהיה נהוג לברך באופן מסוים, השאירו אנשי כנה"ג ברכה זו על כנה ולא תיקנו ברכה נוספת, עיי"ש שהאר"ך.

21. עוד למדנו מרבקה, שיש לברך ברכת אירוסין לאשה המתקדשת על ידי שליח, שהרי אליעזר היה שליח. אך גם זה הוי אסמכתא בעלמא, תוספות שם.

האמת תורה דרכה שפשטות דברי המסכת כלה זה כהבנת הנצי"ב. אך פשטות הכתוב בתורה בנוגע לרבקה, הוא ודאי כתוספות. שהרי אין רמז במה שברכו את רבקה אחותם לברכת האירוסין אותה אנו נוהגים לברך. לכן כל שנלמד מרבקה זה רק על דרך האסמכתא, שיש לברך את האשה העומדת להתקדש לאיש.

ביאור שיטת הרמב"ם – ברכת האירוסין מורה על

הקדושה והמהות של בניית הבית

נשוב עתה וננסה לבאר את שיטת הרמב"ם בנוגע לנוסח הברכה. הנה, אם נתבונן נראה שהרמב"ם בתחילת הלכות אישות מתאר לנו באריכות שלא כדרכו, מה היה קודם מתן תורה ומה נשתנה לאחר שניתנה תורה, וזה לשונו:

"קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה. כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר (דברים כ"ב) כי יקח איש אשה ובא אליה. וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם ובאחד משלשה דברים האשה נקנית בכסף או בשטר או בביאה... וכיון שנקנית האשה ונעשית מקודשת אע"פ שלא נבעלה ולא נכנסה לבית בעלה הרי היא אשת איש... קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא נותן לה שכרה ובועל אותה על אם הדרך והולך לו וזו היא הנקראת קדשה, משנתנה התורה נאסרה הקדשה שנאמר (דברים כ"ג) לא תהיה קדשה מבנות ישראל לפיכך כל הבעל אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה מן התורה מפני שבעל קדשה".

תיאור זה אומר דרשני, לשם מה טרח כל כך הרמב"ם לומר לנו מה היה קודם מתן תורה, ומה יש אחרי מתן תורה. למה אינו פותח ואומר באופן פשוט שישנה מצות עשה מן התורה לקדש (או ליקח) אשה, שנאמר וגו'. ודבר זה נעשה באחת משלשה דרכים. מה לי שקודם מתן תורה היה אחרת, סוף כל סוף כך הוא לגבי רוב מנין ובנין של מצות התורה?

ויש לומר, שמצינו שחז"ל במקומות רבים, מדמים את מתן תורה ואת המפגש הנשגב שבין כנסת ישראל לקב"ה במעמד הר סיני, למפגש של חתן וכלה:

"ויוצא משה את העם לקראת האלוקים מן המחנה וגו'" (שמות י"ט, י"ז). מבאר רש"י בשם המכילתא (פרשה ד') – "מגיד שהשכינה יצאה לקראתם כחתן היוצא לקראת כלה, וזה שנאמר (דברים ל"ג, ב'), 'ה' מסיני בא' ולא נאמר לסיני בא"²².

22. וכן מבואר בילקוט שמעוני יתרו סי' רפ"ג. והשווה לנאמר במדבר ז', א' – "ויהי ביום כלות

"...בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו (שה"ש ג', י"א), 'ביום חתנתו', זה סיני חיתונים היו, שנאמר (שמות י"ט, י'), 'וקדשתם היום ומחר'. 'וביום שמחת לבו' (שה"ש שם), זה מתן תורה..." (במדבר רבה פרשה י"ב, ח', והשווה לשה"ש רבה פרשה ג', י"א)²³.

כשם שהמפגש שבין כנסת ישראל לקב"ה במתן תורה, זוקק הטהרות והתקדשות, כך גם המפגש שבין חתן וכלה זוקק הטהרות והתקדשות. התורה מהווה את תשתיתו וקיומו של עולם – 'בתורה נסתכל הקב"ה וברא את עולמו' (מדרש לקח טוב, בראשית א', א')²⁴. עם ישראל תפקידו לממש את היסוד הרוחני עליו מושגת העולם, ולהנחילו לאנושות כולה. החיבור בין תורה וישראל הוא ורק הוא, יוצר הראת שכינה בעולם והוא שיוצר את הבנין השלם שבבריאה. החיבור הזה צריך שיהיה בדומה לחיבור שבין חתן וכלה. מערכת שיש בה קבלה ונתינה, השפעה הדדית ואין דבר המפריד ביניהם. הקשר המיוחד והמהותי הזה שבין התורה ועם ישראל, נקבע במתן תורה. כדי שיוכל להתממש לדורות נקבע גם באותו מעמד הייחוד של עם ישראל למשפחותיו. היינו, עם ישראל בנוי לשבטיו ולמשפחותיו. ומשפחותיו בנויות, מהבית היהודי, שהוא המבדיל המרכזי בין ישראל לאומות העולם. עיקרו של ההבדל בא לידי ביטוי בקדושה ובטהרה שביצירת הבית והמשך קיומו באופן זה. היצירה הזאת מתרחשת כשנוצר החיבור שבין חתן וכלה. הרמב"ם מאריך לקשר בין עניין הקידושין והנישואין למתן תורה, וטורח להדגיש בפנינו את השוני המהותי בין קודם שניתנה תורה, לאחר שניתנה תורה. משום שבזמן שאדם מקדש ונושא אשה, כחלק ממהות הקידושין והנישואין מחובתו לשים את כל הנאמר לעיל לנגד עיניו.

משה להקים את המשכן וגו'". וביאר רש"י (מהמדרש רבה), כלות כתיב (בפתח), יום הקמת המשכן היו ישראל ככלה הנכנסת לחופה.

23. ולשון המדרש בדברים רבה פרשה ג', י"ב – "בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך הלכה אדם מישראל שקידש אשה מי צריך ליתן שכר כתב קדושין כך שנו חכמים אין כותבין שטרי אירוסין ונשואין אלא מדעת שניהן והחתן נותן שכר. וממי למדנו מהקב"ה בשעה שקידש לישראל בסיני דכתיב (שמות י"ט, י'), 'ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר'. ומי כתב השטר הזה משה, מנין שנאמר (דברים ל"א, ט'), 'ויכתוב משה את התורה (השירה) הזאת' ומה שכר נתן לו הקב"ה זיו הפנים דכתיב (שמות ל"ד, כ"ט), 'ומשה לא ידע כי קרן עור פניו אימתי בדברו אתו...".

24. השווה לבראשית רבה פרשה א', ב'. ועיין בראשית רבה פרשה א', ד' – "בראשית ברא אלוקים: ששה דברים קדמו לבריאת העולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו במחשבה להיבראות. התורה וכסא הכבוד נבראו... האבות וישראל ובית המקדש ושמו של משיח עלו במחשבה להיבראות...". ועיין ספרו של אאמ"ר הרב אברהם צבי הלוי רבינוביץ ז"ל, 'עולם אחד', פרקים ז' ו-י'.

זו גם הסיבה שכשתקנו חז"ל את ברכת האירוסין, ראו לנכון לתקן ברכה מיוחדת. ברכה שמבטאת את הקדושה המיוחדת של עם ישראל, ושהקב"ה הבדילנו מאיסורי עריות ואפשר לנו להקים בית יהודי אך ורק באמצעות חופה וקידושין. **ההפנמה וההבנה של עניין זה, היא חלק ממצות הקידושין.** נמצא שאמנם אין ברכת מצוה רגילה לפנינו, אך בפירוש מהות הברכה היא ממהות המצוה והיא היסוד לכך שישנם בכלל קידושין²⁵.

לפי זה מתבאר היטב מנהגנו להקדים בברכת האירוסין, את החופה לקידושין²⁶ – 'הנשואות (לנו) על ידי חופה וקידושין' – למרות שקודם מקדש ורק אחר כך עושה נישואין. טעם הדבר הוא, כפי שכותב בעל ערוך השולחן (אבן העזר ל"ד, ד):

"...יש אומרים שזו החופה של כלל ישראל, שנתקדשו לקב"ה בשעת מתן תורה. שהחופה היא הר סיני שכפה עלינו את ההר כגיגית ועמדנו תחת ההר כתחת החופה. והקידושין הם מתן תורה (רמב"ן). ואמת הוא, כי מאז נתקדשנו, וגם זיווג זה בא בקדושה ושייך לברכת אירוסין של הזיווג הזה. ולפי זה אתי שפיר שהקדימו החופה, שכפיית ההר היה קודם מתן תורה."

25. עיין מאירי (כתובות ז': ד"ה "נוסח ברכת אירוסין"), שכתב: "...ולוי נראה שיעיקר הברכה על כלל הנישואין היא, שהיא מצות עשה. ומכל מקום האריכו בה בסיפור שבח והודאה למקום מצד שעניין הזיווג הוא לקדושה יתירה, שלא להתייחד בלא קידושין כמו שהיו עושים קודם מתן תורה. ואנו נותנים שבח והודאה לשם על שקידשנו והפרישנו מאיסורי עריות שבכללן ביאה שבלא קידושין ומדברי סופרים. ואין ברכתנו על האיסור אלא על הקדושה הבאה לנו מאיסור זה...". עיין גם ספר העקידה פרשת ואתחנן, שער שמונים ושמונה, קטע ד"ה "והנה", ובעלי תמר לסבי מ"ר הרב ישכר תמר זצ"ל, על הירושלמי כתובות פ"א, ה"א עמ' ע"ו ד"ה "והנה שאלני", בביאור המאמר במסכת כלה: "כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה". וצרף לדברינו.

26. לא כדעת בעל השאלות שהבאנו לעיל.